

УДК 378.1

1. Методологія та історія педагогіки

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Пилаєва Т.В., к.п.н., доцент,

доцент кафедри педагогіки та іноземної філології

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Яценко В.В., к.п.н.,

старший викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

В статті розглядаються питання інтернаціоналізації вищої школи як фактору конкурентоспроможності сучасних вищих навчальних закладів. В статті роз'яснюється визначення "інтернаціоналізації вищої освіти". Розглянуті основні компоненти внутрішньої та зовнішньої інтернаціоналізації вищої освіти, наведені її основні принципи та рівні її реалізації. В статті викладені стратегії інтернаціоналізації вищої школи.

Ключові слова: інтернаціоналізація вищої освіти, внутрішня та зовнішня інтернаціоналізація, стратегії та рівні інтернаціоналізації.

В статье рассматриваются вопросы интернационализации высшей школы как фактора конкурентоспособности современных высших учебных заведений. В статье разъясняется определение «интернационализации высшего образования». Описаны основные компоненты внутренней и внешней интернационализации высшего образования, приведены ее основные принципы и уровни ее реализации. . В статье изложены стратегии интернационализации высшего образования.

Ключевые слова: интернационализация высшего образования, внутренняя и внешняя интернационализация, стратегии и уровне интернационализации.

This article deals with the questions of internationalization of the higher school as a factor of competitiveness of modern higher education institutions. The article

clarifies the definition of «internationalization of higher education». The main components of internal and external internationalization of higher education are described. The article outlines four strategies for the internationalization of higher education.

Key words: internationalization of higher education, internal and external internationalization, strategies and levels of internationalization.

Постановка проблеми. В умовах формування світової науково-освітньої мережі й транснаціонального інтелектуального простору все більшої актуальності набуває інтернаціоналізація вищої освіти, яка є однією з головних загальноосвітніх тенденцій розвитку вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел доводить, що ґрунтовні дослідження сутності основоположного поняття «інтернаціоналізація вищої освіти» в психолого-педагогічній площині здійснили такі зарубіжні (Ф. Альтбах, Х. де Віт, К. Керр, С. Марґінсон та ін.) та українські науковці (В. Анрущенко, Я. Болюбаш, М. Згуровський, О. Козієвська, В. Кремень, М. Степко та ін.). Однак першість у цій низці імен одностайно віддано Дж. Найт, на дослідження якої посилаються всі без виключення науковці світу, які досліджують означену проблему.

Ключовими працями з питань інтернаціоналізації вищої освіти в європейському контексті є дослідження А. Сбруєвої, А. Чирви, І. Сікорської та ін. Питання академічної мобільності як елементу інтернаціоналізації вищої освіти досліджували О. Козієвська, О. Красовська, В. Луговий, Л. Колісник та ін. Слід відзначити, що питання аналізу міжнародного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на сучасному етапі залишається мало досліджуваними.

Постановка завдання (цілей статті). Метою статті уточнити визначення поняття «інтернаціоналізація вищої освіти», обґрунтувати та проаналізувати стратегії інтернаціоналізації вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтернаціоналізація вищої освіти є важливою ознакою розвитку сучасної вищої освіти. За останні

десятиліття важливі зміни відбулись як зі змістом цього процесу, так і з формами і методами його реалізації. Інтеграція української вищої освіти в глобальне освітнє співтовариство вимагає чіткого розуміння передумов, суті, потенціалу та впливу інтернаціоналізації на розвиток освітнього сектору. Важливим, на цьому тлі, є вивчення закордонного досвіду використання інтернаціоналізації в освіті, де цьому напрямку діяльності традиційно приділяється багато уваги як важливому фактору покращення якості вищої освіти.

В останні роки входження України в європейське співтовариство інтернаціоналізація вищої освіти привертає увагу професійних кіл та широкої громадськості у зв'язку з формуванням глобальних освітньо-наукових зв'язків. На думку відомого британського вченого К. Керра, існує три історичні етапи, які визначили розвиток освітніх процесів: 1) становлення університетів в період Середньовіччя та в епоху Ренесансу на базі «конвергентної моделі» універсальної освіти – без роздроблення спеціальностей; 2) розвиток університетів держав-націй на базі «дивергентної» моделі освіти (підготовка спеціалістів в доволі вузьких галузях, вища освіта слугує економічним та адміністративним інтересам держав-націй, є основним джерелом модернізації та формування національної ідентичності); 3) період другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., який є злиттям двох попередніх моделей (космополітичні університети, які, завдяки залученню до глобального освітнього простору, перетворилися у ефективних агентів держав в умовах ускладнення та поглиблення міжнародних зв'язків) [13]. Зараз ми знаходимось в періоді найвищого ступеню розвитку саме цієї стадії еволюції вищої школи.

З початку 1990 рр. починається формування сучасного етапу глобальної академічної спільноти. Низка закордонних вчених [9; 11; 15] вважають, що вона стала вибудовуватися у відповідності з законами ринкової економіки та комерціалізації освітньо-наукової сфери. В цей період виникають «підприємницькі університети», які діють як економічні агенти у освітньо-науковій сфері та в сфері послуг на національному, регіональному та

локальному рівнях. Розповсюдження моделі тісно пов'язане з підвищенням попиту на вищу освіту, а також з розширенням доступу до неї, а саме до міжнародних програм в університетах, де викладання для іноземних громадян проходить англійською мовою. Відомо, що «підприємницькі університети» долучились до активної боротьби за перспективні ринки завдяки тому, що держави, студенти та їх родини готові інвестувати кошти у освіту за кордоном. [16]. Цікаво, що тенденція до комерціалізації існує навіть в традиційно більш консервативних країнах західної Європи, Австралії, Канади.

Іншим вагомим фактором формування нового глобального простору вищої освіти є розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Університети всього світу застосовують їх для створення та використання дистанційних навчальних курсів та програм, а також для реклами своїх навчальних та наукових послуг. Вагомим фактором розвитку міжнародної освіти є впровадження престижними університетами світу масових безкоштовних відкритих он-лайн програм, які можна загрузити в системі iTunes.

З 1980 рр. при обговоренні міжнародного виміру вищої освіти науковці почали використовувати термін «інтернаціоналізація». На сьогодні в документах міжнародних організацій не існує єдиного офіційного визначення терміну «інтернаціоналізація». Але в західній та українській науковій літературі широке розповсюдження отримало визначення, сформульоване професором університету м. Торонто Джейн Найт, яка вважає, що інтернаціоналізація є «процесом інтеграції міжнародних, міжкультурних та глобальних елементів у освітні (педагогічні), наукові та адміністративні функції окремо взятої організації» [14, р.16]. У 2011 р. Х. де Віт зазначив, що інтернаціоналізація – це цілеспрямований процес, що охоплює всіх студентів і викладачів, інтеграції міжнародного, міжкультурного та глобального виміру в цілі, функції та зміст вищої освіти з метою підвищення якості освітньої та науково-дослідної діяльності, а також внесення вкладу у розвиток суспільства [10]. На нашу думку, це визначення у найбільш повній мірі відображає цілеспрямованість інтернаціоналізації, яка не повинна ставати головною ціллю

ні в системі вищої освіти в цілому, ні на рівні окремого вищого навчального закладу.

Західні вчені Дж. Найт і Х. де Віт виділяють низку підходів у визначенні дефініції інтернаціоналізація вищої освіти. Важливо відзначити, що, незважаючи на те, що в роботах науковців можна відмітити декілька різних акцент, вони взаємодоповнюють один одного. Згідно з першим підходом термін інтернаціоналізація включає в себе обмін професорсько-викладацьким складом, співробітниками, студентами; співробітництво в галузі академічної та поза навчальної діяльності; технічну допомогу країнам, що розвиваються; рекрутування іноземних студентів; організацію спільних міжнародних досліджень та навчання міжкультурному спілкуванню. Таким чином, в рамках цього підходу увага акцентується на категоріях та видах діяльності, а організаційні питання не завжди розглядаються. Слід зазначити, що саме цей підхід є найбільш популярним серед академічної спільноти.

Другий, причинний підхід, розглядає інтернаціоналізацію вищої освіти під кутом перспектив досягнення її цілей. У світлі цього підходу інтернаціоналізація вищої освіти має соціальний відтінок, оскільки він тісно пов'язується з освітою в ім'я миру, заради надання технічної та іншої допомоги. Крім цього, інтернаціоналізація вищої освіти тут розглядається в якості джерела доходу від залучення до навчання іноземних студентів.

Третій підхід фокусує увагу на розвитку культури або поведінки, які оцінюють і підтримують міжкультурні та міжнародні ініціативи і перспективи.

Четвертий підхід розглядає інтернаціоналізацію вищої освіти з точки зору компетенцій. В рамках цього підходу акцент робиться на можливостях розвитку нових навичок та відношення до освіти викладацького складу та інших співробітників, а також на отриманні нових знань студентами. Головним є людський вимір (кар'єрні, глобальні, міжнаціональні компетенції та ін.). У дослідженнях вчених спостерігається використання декількох видів компетенцій. Наприклад, Мейворм, Тейхлер виділяють компетенції пізнання, Ламберт – глобальні компетенції, Бремер – кар'єрні компетенції та ін.

Інтернаціоналізація вищої освіти з точки зору процесного підходу визначає її як форму, що вносить та поєднує міжнародні аспекти або перспективи в основні функції установи. В даному випадку вся діяльність установи охоплюється процесом інтернаціоналізації, яка розглядається в міжнародному аспекті. На нашу думку, даний підхід є всеосяжним, оскільки включає такі елементи як організаційні процедури і політику, сукупність академічних дій, діючі стратегії. В рамках підходу оцінюються різні стратегії інтернаціоналізації вищої освіти, простежується їх зв'язок з процесами глобалізації тощо.

В Україні у «Національному освітньому глосарії: вища освіта» вперше було наведено визначення терміну інтернаціоналізація (Internationalization): «У вищій освіті це процес інтеграції освітньої, дослідницької та адміністративної діяльності вищого навчального закладу / закладу вищої освіти чи наукової установи з міжнародною складовою: індивідуальна мобільність (студентів, науковців, викладачів, адміністративного персоналу); створення спільних міжнародних освітніх і дослідницьких програм; формування міжнародних освітніх стандартів з метою забезпечення якості; інституційне партнерство, створення освітніх і дослідницьких консорціумів, об'єднань» [5].

Основним принципом інтернаціоналізації є створення єдиної системи освіти для різних країн, тобто забезпечення сумісності різних форм і систем навчання, проведення більш активного обміну студентами. Таким чином, інтернаціоналізація вищої освіти передбачає залучення в навчальні та наукові програми курсів, які присвячені глобальним проблемам розвитку міжкультурної комунікації та адаптації, подоланню вузькості мислення та орієнтації на загальноприйняті світові академічні стандарти. Внаслідок цього, інтеграція університетів в світові процеси сприяє оновленню науково-освітнього, людського та організаційного потенціалу на індивідуальному, інституціональному та системному рівнях. Прикладом такої тенденції є значна роль в окремих галузях науки робіт, які публікуються міжнародними колективами авторів. [12].

Аналіз процесів інтернаціоналізації вищої освіти в світовому масштабі, дає можливість виділити декілька рівнів її реалізації, а саме: інституційний, тобто на базі конкретних університетів, інститутів, академій; національний, тобто на базі окремо взятої держави; міждержавний, коли в процес включено ряд держав (Болонський процес є одним з основних в рамках міждержавної інтернаціоналізації).

На думку Л. Коршунова «інтернаціоналізація вищої освіти на інституційному рівні є процесом добровільного прийняття освітнім закладом правил та процедур ведення всіх видів своєї діяльності, які признані та використовуються світовим співтовариством, з орієнтацією на надання академічному персоналу та студентам можливостей отримати знання, вміння та навички, які є затребуваними у будь-якій країні світу» [3].

Розглядаючи більш детально національний рівень, необхідно зазначити, що в його рамках будується політика по залученню в країну додаткових ресурсів, інтелектуального потенціалу, поширенню національної культури. Інструментами, які використовуються для вирішення цих завдань, служать різні програми фондів (DAAD, CIMO і ін.), організація спеціальних клубів для іноземних студентів та ін.

Слід зазначити, що інтернаціоналізація навчального закладу повинна здійснюватися через здійснення реформ, спрямованих на реалізацію комплексу заходів на декількох рівнях (макро-, мезо-, мікро-). На макрорівні вирішуються завдання, які впливають на університет в цілому. Зміни в змісті навчальних планів відносяться до мезорівня, а до мікрорівня доцільно віднести ті інструменти, які використовуються при навчанні.

До переваг інтернаціоналізації можна віднести: розширення доступності вищої освіти; універсалізацію знань; появу міжнародних стандартів якості; посилення інноваційного характеру вищої освіти; розширення і зміцнення міжнародного співробітництва; активізацію академічної та студентської мобільності; орієнтованість освіти на майбутнє [1]. Крім цього, інтернаціоналізація поглиблює базу знань інституцій та учасників освітнього

процесу; розширює рамки наукового пошуку; об'єднує ресурси, особливо, коли вони важкодоступні; допомагає уникнути дублювання і зайвого копіювання тем наукового дослідження; сприяє ідентифікації освітніх проектів.

Разом з тим не можна ігнорувати також ряд проблем, пов'язаних з процесом інтернаціоналізації, зокрема, існують проблеми, які стоять перед національними вишами: визнання дипломів вітчизняних ВНЗ; відтік студентів для навчання в зарубіжних ВНЗ в умовах негативної демографічної ситуації; суперництво за висококваліфіковані викладацькі і наукові кадри [7].

На нашу думку, інтернаціоналізація вищої освіти є багатокомпонентним процесом, тому в науковій літературі прийнято розглядати всі складові інтернаціоналізації в рамках двох її видів: внутрішньої (*internationalisation at home*) та зовнішньої (*internationalisation abroad*).

Основною метою розвитку внутрішньої інтернаціоналізації, або іншими словами інтернаціоналізації навчальних планів та програм, є формування міжкультурної компетентності студентів в рамках вітчизняного вищого навчального закладу. Основними напрямками діяльності для розвитку внутрішньої інтернаціоналізації є: включення у навчальний план обов'язкових та факультативних «інтернаціональних» дисциплін, в рамках яких розглядаються міжнародні та національні питання (міжнародне право, світова економіка і зовнішньоекономічна діяльність і т. п.); розширення навчальних планів шляхом доповнення змісту традиційних дисциплін міжнародними прикладами і темами; розробка навчальних планів, розрахованих на студентів-іноземців; розробка навчальних планів з підготовки національних і закордонних резидентів до «міжнародних» професій (наприклад, для роботи в міжнародних компаніях); розробка навчальних планів на іноземних мовах, які орієнтовані на міжкультурну комунікацію та надають молоді мультикультурні знання та навички; розробка міждисциплінарних навчальних планів типу регіональних і тематичних студій, що покривають в інформаційному аспекті дві країни і більше; розробка навчальних планів з «міжнародною» обов'язковою частиною, яку студенти отримують в іншій країні від викладачів зарубіжних

установ вищої освіти; залучення до навчального процесу закордонних викладачів і науковців; створення віртуальної аудиторії студентів різних країн; викладання дисциплін іноземними мовами; створення для викладачів та студентів курсів регінознавства та країнознавства [4, с.106].

Нами було встановлено, що інтернаціоналізація навчальних програм передбачає наступні види: 1) франчайзинг – відповідно до цієї моделі іноземний ВНЗ дає дозвіл іншому вищому навчальному закладу на реалізацію його освітніх програм і видачу його дипломів на заздальгідь визначених умовах; програми-близнюки – реалізуються у формі укладання договорів між вищими навчальними закладами про спільні освітні програми, в яких існують однакові дисципліни, форми контролю, навчальні посібники тощо; взаємне визнання програм – при навчанні студентів в партнерському ВНЗ отримані ними оцінки визнаються у «рідному» ВНЗ і, навпаки, оцінки, отримані у «рідному» вищому навчальному закладі, враховуються на наступних етапах навчання в ВНЗ-партнері (наприклад, система подвійних дипломів).

Розглянувши складові внутрішньої інтернаціоналізації, зупинимося на аналізі зовнішньої інтернаціоналізації, яка обумовлена необхідністю укріпляти та розвивати співробітництво між університетами, хоча в останні роки виникла необхідність укріплення власної конкурентоспроможності навчальних закладів [8]. У зв'язку із введенням рейтингової системи і розвитком сфери гарантій якості вищої освіти зріс інтерес до питань оцінки якості діяльності ВНЗ, а також якості та ефективності їх роботи по розвитку інтернаціоналізації [2].

На думку низки закордонних вчених (У. Бранденбург, М. Ван дер Венде, Х. де Вит, Э. Джонс, Дж. Найт, У. Тайхлер, Дж. Худзик), ключовими компонентами зовнішньої інтернаціоналізації є: 1) академічна мобільність студентів, за допомогою якої студентам надається можливість отримати освіту за обраним напрямом підготовки в обраному ними навчальному закладі іншої країни; 2) мобільність викладачів та науковців, заснована на концепції міжнародного обміну знаннями і досвідом; 3) створення і реалізація спільних із закордонними вищими навчальними закладами науково-дослідницьких

проектів, реалізація програм подвійних (сумісних) дипломів; відкриття філіалів вишу за кордоном. Всі форми інтернаціоналізації взаємообумовлені і супроводжують один одного в діяльності установ системи вищої освіти.

На сьогодні існують успішні практики забезпечення конкурентоспроможності університету на світовому ринку освітніх послуг, зокрема, цікавий приклад університету Вікторії у Мельбурні, де діє система управління, що дозволяє ефективно залучати та утримувати кращих викладачів і дослідників.

Експорт освітніх послуг передбачає такі напрями діяльності, як: державна політика в галузі міжнародної освіти, науки, культури; розширення фінансування навчання та наукових досліджень іноземних студентів; спрощене отримання в'їзних віз для іноземних студентів; створення інформаційного простору з доступною інформацією про вищі навчальні заклади приймаючої країни, їх кадровий, науковий потенціал, реалізований в освітніх програмах.

Важливо зауважити, що у своїх стратегічних документах університети світу відображають низку запланованих напрямів діяльності, що повинні бути реалізовані в процесі розвитку зовнішньої та внутрішньої інтернаціоналізації. Напрями діяльності університету, які вже реалізуються та дають позитивні результати, вважаються перевагами ВНЗ та розглядаються в якості ресурсів, які сприяють подальшому розвитку інтернаціоналізації. До цих переваг можна віднести: визнану високу якість навчальної та дослідницької діяльності; включення в програми навчання обов'язкового семестру навчання за кордоном; розвинута мобільність студентів, викладачів, дослідників та адміністративного персоналу; реалізація освітніх програм іноземними мовами, програм спільних та подвійних дипломів; проведення міжнародних літніх шкіл; значна кількість партнерств із закордонними університетами; членство ВНЗ у міжнародних асоціаціях університетів та професійних спілках [2].

Прикладами вищих навчальних закладів, які мають розроблені стратегічні документи з розвитку інтернаціоналізації освіти є університет Сіднея (Австралія), університет Нового Південного Уельсу тощо.

Важливо зауважити, що інтернаціоналізація вищої освіти має дотримуватися низки правил: поважати місцеві умови, індивідуальні потреби вищих навчальних закладів; враховувати не тільки вигоди, але і ризики та непередбачені наслідки; виступати засобом досягнення мети підвищення якості освіти; сприяти формуванню у всіх учасників освітнього процесу міжкультурних і міжнародних компетентностей.

У науковій літературі виділяють чотири стратегії інтернаціоналізації вищої освіти: 1) підхід взаєморозуміння (Mutual understanding approach); 2) підхід залучення кваліфікованої робочої сили (Skilled migration approach); 3) стратегія отримання доходу (Revenue-generating approach); 4) стратегія розширення можливостей (Capacity building approach).

Підхід взаєморозуміння до інтернаціоналізації вищої освіти спирається на довгострокові політичні, культурні, академічні цілі розвитку країни. Реалізація цієї стратегії здійснюється через підтримку студентської та академічної мобільності, шляхом надання стипендій та реалізації програм академічного обміну, а також програм, які направлені на створення інституційних партнерств в сфері вищої освіти. Домінуючим принципом цього підходу є міжнародне співробітництво, а не конкуренція.

Підхід залучення кваліфікованої робочої сили. Стратегія підтримки міграції кваліфікованих співробітників спрямована на залучення обраних іноземних фахівців і талановитих студентів до роботи у приймаючій країні, як засіб забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності країни в освітній галузі. Основним інструментом цього підходу є система академічних стипендій, доповнена активною програмою просування системи вищої освіти країни за кордоном в поєднанні з прийняттям відповідного візового та міграційного законодавства. Реалізація таких програм здійснюється через спеціальні агентства або мережу агентств та організацій.

Стратегія отримання доходу. Стратегія інтернаціоналізації вищої освіти, яка спрямована на отримання доходу, базується на узгодженому підході до

стратегії залучення кваліфікованої робочої сили, але в її рамках освітні послуги пропонуються на повністю платній основі та без надання державних субсидій. Іноземні студенти приносять додатковий дохід освітнім інституціям, стимулюючи університети реалізовувати підприємницьку стратегію на міжнародному освітньому ринку. Уряди, в свою чергу, надають ВНЗ значну автономію, забезпечують високу репутацію своєї системи вищої освіти, а також високий ступінь захисту іноземним громадянам.

Стратегія розширення можливостей заохочує здобуття вищої освіти за кордоном або у вищих навчальних закладах, які є постачальниками іноземних освітніх послуг. Важливими інструментами такого підходу є: а) програми підтримки міжнародної мобільності державних службовців, професорсько-викладацького складу, науковців та студентів; б) забезпечення закордонним вищим навчальним закладам, програмам та викладачам сприятливих умов для комерційної освітньої діяльності в країні. Заохочується створення партнерств з місцевими постачальниками освітніх послуг для забезпечення передачі знань між закордонними та місцевими освітніми інституціями.

Треба зазначити, що інтернаціоналізація стимулює розвиток самих закладів вищої освіти. Дослідники виокремлюють елементи культури університету, які необхідно розвивати в умовах інтернаціоналізації: лідерство університету в культурному середовищі регіону; проведення міжнародних заходів; міжнародне співробітництво викладачів, особисті наукові контакти; створення професорсько-викладацькому складу умов для викладання, проведення консультацій за кордоном; створення умов для навчання, стажування, наукових досліджень студентів за кордоном; надання можливості отримання другої спеціальності з міжнародного профілю на факультетах навчального закладу [6].

Висновки з проведеного дослідження. Інтернаціоналізація вищої освіти створює нові можливості, сприяє підвищенню доступності вищої освіти і його якості, впровадженню інноваційних методів роботи в системах вищої освіти. Спираючись на досягнення міжнародного співробітництва, інтернаціоналізація

сприяє його зміцненню. Все в більшій кількості країн інтернаціоналізація освіти стає об'єктом і предметом цілеспрямованої політики з боку держави, орієнтованої на вирішення конкретних політичних, соціальних і фінансових проблем всередині країни.

Література

1. Абдулкеримов И.З. Современные тенденции интернационализации высшего образования / И. З. Абдулкеримов., Е.И. Павлюченко., А.М. Эсетова // Проблемы современной экономики – 2012. – № 3(43). – С.358–361
2. Бирюкова Н.А., Красильникова Н.В. Оценка интернационализации высшего образования: опыт европейских стран / Н.А. Бирюкова, Н.В. Красильникова // Вестник Марийского государственного университета – 2014. – № 14 – с.138-142
3. Коршунов Л. Университетское международное сотрудничество: процесс интернационализации в мире и на региональном уровне / Коршунов Л., О. Хомутов, и др. – Барнаул: Изд-во АлтГТУ, 2009. – 240 с.
4. Косов Ю. В. Созвездие талантов — ключевой фактор формирования университетов мирового класса: российский и зарубежный опыт // Ю. В. Косов, В. Г. Халин, В. В. Фокина // Управленческое консультирование : научно-практический журнал. – 2014. – № 5(65). – С. 60–72.
5. Національний освітній глосарій: вища освіта / 2 -е вид., перероб. і доп. /авт.-уклад. : В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В. Г. Кременя. – К. :ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. – 100 с.
6. Нітенко О.В. Інтернаціоналізація вищої освіти як фактор розвитку університету / О.В.Нітенко // Освітологічний дискурс.–2015 – №2 – С.205-216.
7. Фокина В. В. Интернационализация высшего образования как фактор конкурентоспособности современных высших учебных заведений / В.В. Фокина // Управленческое консультирование – 2014 – № 11 – с.108-112.

8. Beelan J. Internationalisation revisited: New dimensions in the internationalisation of higher education / J. Beelen, H. De Wit. // Amsterdam: Center for Applied Research on Economics and Management – 2012. – 153 p.
9. De Wit H.. Internationalisation moves into a new phase. University World News –2011 – № 0189.
10. De Wit H. Internationalization policies, perceptions, practices. Where is internationalisation going? CEQUINT conference. Paris. 26 February 2015 De Wit H. Internationalisation policies, perceptions, practices. Where is internationalisation going? CEQUINT conference. Paris. 26 February 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ecahe.eu/assets/uploads/2015/03/7.-Sonata-Internationalisation-policies-perceptions-practices.pdf> .
11. Douglass J.A. The global competition for talent. The rapidly changing market for international students and the need for a strategic approach in the US./ Douglass J.A., Edelstein R. // UC Berkeley: Center for Studies in Higher Education. – 2009 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа <https://escholarship.org/content/qt0qw462x1/qt0qw462x1.pdf>
12. Glanzel W. Scientific networks through co-authorship./ Glanzel W., Schubert A. // In (Eds.) Henk F. Moed, W. Glanzel & U. Schmoch. Handbook of Quantitative Science and Technology Research. Part 2 – 2005. – PP.257-276.
13. Kerr C. Higher education cannot escape history: issues for the twenty first century. Suny Series Frontiers in Education, State University of New York Press, Albany –1994 – 266 p.
14. Knight J. Quality and internationalization in higher education./ Knight J // Paris, France OECD– 1999.– 268 p.
15. Scott P. Internationalisation and inclusion – Principles in conflict? / Scott P. // University World News –2012.–№ 224.
16. Zaharia E. S. The Entrepreneurial. University in the Knowledge Society. Higher Education in Europe / Zaharia E. S., Gilbert E // Vol. 30, Nr. 1, PP. 31-40.